

Υπεύθυνη έκδοσης - Γενική επιστημονική επιμέλεια
Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Διευθ. του Κέντρου Λαογραφίας

Επιμέλεια ύλης - Επιστημονική επιμέλεια
Γιώργος Βοζίκας, Ερευνητής του Κέντρου Λαογραφίας

Συντονισμός έκδοσης
Ευάγγελος Καραμανές, Ερευνητής του Κέντρου Λαογραφίας

Διαμόρφωση - Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία
Γ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε.

© Copyright 2013
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
Ηπίτου 3 - 10557 Αθήνα
Τηλ. 210 3664751-2 Fax: 210 3313418
e-mail: keel@academyofathens.gr
<http://www.academyofathens.gr>
<http://www.kentrolaografias.gr>

ISBN 978-960-404-260-9 [SET]

ISBN 978-960-404-261-6

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ - 30

Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση – πεζογραφία – θέατρο)

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
(Αθήνα, 8-12 Δεκεμβρίου 2010)

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2013

ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών
Βασίλειος Πετράκος, Γενικός Γραμματέας της Ακαδημίας Αθηνών
Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Κωνσταντίνος Δρακάτος, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Πάνος Λιγομενίδης, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Χρυσάνθος Χρήστου, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Παναγιώτης Βοκοτόπουλος, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Σπύρος Ευαγγελάτος, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
† Ιάκωβος Καμπανέλλης, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Κωνσταντίνος Κριμπάς, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Κική Δημουλά, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Θανάσης Βαλτινός, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Θανάσης Βαλτινός, Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής
Λαογραφίας

ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ: Ευάγγελος Καραμανές, Ανδρομάχη Οικονό-
μου, Μαρία Ανδρουλάκη, Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Ζωή Ρωπαΐτου, Γεώργιος Βοζίκας,
Ιωάννης Καραχρήστος, Ζωή Μάργαρη, Ιωάννης Πλεμμένος, Παρασκευάς Ποτηρόπου-
λος, Κυριακή Χρυσού-Καρατζά

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνες της
Ελληνικής Λαογραφίας

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ: Γεώργιος Βοζίκας, Ερευνητής

ΤΑΜΙΑΣ: Ιωάννης Καραχρήστος, Ερευνητής

ΜΕΛΗ: Ευάγγελος Καραμανές - Ερευνητής, Ζωή Μάργαρη - Ερευνήτρια, Παρασκευάς
Ποτηρόπουλος - Ερευνητής, Κυριακή Χρυσού-Καρατζά - Ερευνήτρια, Λουΐζα Καραπιδά-
κη - Μουσειολόγος, Αφροδίτη Σαμαρά - Βιβλιοθηκονόμος

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ: Ζωή Αναγνωστοπούλου

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ: Κλεοπάτρα Φατούρου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ: Ανθούλα Μπάκολη, Σωκράτης Λούπας

ΕΘΕΛΟΝΤΕΣ ΒΟΗΘΟΙ

Μεταπτυχιακοί φοιτητές: Πόπη Ξανθάκου, Κασσιανή-Μαρία Κονταξή, Αμαλία Κουμπούρα, Φλωρεντία Μυλωνά, Γεωργία Σταυροπούλου, Όλγα Τοσχοποράν, Ελευθερία Μάρη, Αλίκη Μανδηλαρά, Χρυσάνθη Βυργιώτη, Γεώργιος Τσερπές, Αικατερίνη Πανουτσοπούλου, Παναγιώτης Τζαβέλας, Μαρία Μανιάτη

Προπτυχιακοί φοιτητές: Χαρίκλεια Κετιμέ, Σοφία Αποστολοπούλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α΄ ΤΟΜΟΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	17-34
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ	35-47
<i>Αικατερίνη Πολυμέρου Καμηλάκη</i>	37
<i>Κωνσταντίνος Δρακάτος</i>	43
<i>Πάνος Λιγομενίδης</i>	45
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ	
<i>Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Αντι-παροιμίες (anti-proverbs) σε Αθηναϊκές εφημερίδες</i>	51
<i>Γιώργος Ανδρειωμένος, Πάλι με χρόνια με καιρούς...: Λογοτεχνία, λαογραφία και εθνική ιδεολογία (η εξέλιξη ενός μοτίβου)</i> . . .	77
<i>Μανώλης Γ. Ανδρουλιδάκης, Ο φυτικός κόσμος σε ευχετήρια εκκλησιαστικά κείμενα</i>	87
<i>Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, Η έννοια του σπιτιού στην ποίηση του Θανάση Τζούλη</i>	95
<i>Παντοφίλη Βαρβαρήγου, Το ηθογραφικό πλαίσιο ως όχημα ανάδειξης της θεματικής του θανάτου: Εύας Βλάμη, Στον αργαλειό του φεγγαριού</i>	103
<i>Μ. Γ. Βαρβούνης, Βίοι Αγιορειτών (19ος-20ός αι.) ως πηγές για την μελέτη της αγιορειτικής λαογραφίας</i>	117
<i>Γωγώ Κ. Βαρζελιώτη, Λαογραφικές πληροφορίες στις δραματουργικές και ιστορικές πηγές της βενετοκρατούμενης Κρήτης (16ος-17ος αι.)</i>	129

<i>Στέλλα Βατούγιου</i> , Λαϊκός λόγος στο μεταπολεμικό ελληνικό θέατρο και τον κινηματογράφο	143
<i>Γιώργος Βοζίκας</i> , Προσκύνημα και ταξιδιογραφία. Η αναζήτηση της ταυτότητας στη θρησκευτική πρακτική και στον αφηγηματικό λόγο (Δημ. Λουκόπουλος – Αλ. Πάλλης)	159
<i>Μαρία Βραχιονίδου</i> , Ο λαϊκός και ο έντεχνος λόγος στη νεοαφήγηση <i>Σπύρος Βρεττός</i> , Προς τις πηγές της ποίησης. Επώνυμη λαϊκή και λόγια ποίηση: Λευκάδα και απέναντι Ακαρνανία – Ήπειρος. Μια πρώτη συγκριτική μελέτη	185
<i>Ανα Χίκοβανι</i> , Τα λαογραφικά στοιχεία και τα λαϊκά τελετουργικά μοτίβα στην <i>Παναγιά η γοργόνα</i> του Στρατή Μυριβήλη . .	199
<i>Βασίλης Ι. Γεργατσούλης</i> , Παραμύθια απ' τη σύγχρονη προφορική παράδοση: Εγγράμματοι αφηγητές, λόγιες επιδράσεις	229
<i>Βαρβάρα Γεωργοπούλου</i> , Ο λαϊκός πολιτισμός στο ελληνικό θέατρο του Μεσοπολέμου.	241
<i>Μαρία Γκασούκα – Τερψιχόρη Γκιόκα</i> , Από την Εκάτη τη φαρμακίδα στην αγία Αναστασία τη φαρμακολύττρια: Γυναικείοι κόσμοι και σώματα, μαγικές δοξασίες και έμφυλες τελετουργίες στο παπαδιαμαντικό έργο.	253
<i>Γρηγόρης Γκιζέλης</i> , Σύγχρονες επιστημονικές προσεγγίσεις των σχέσεων του έντεχνου προφορικού και γραπτού λόγου	265
<i>Θόδωρος Γραμματάς</i> , «Λαϊκό» και «έντεχνο» στο θέατρο: Πολιτισμική διάδραση και ώσμωση των ειδών	279
<i>Βασίλης Δαλκαβούκης – Μανώλης Πλούσιος</i> , Στα γήπεδα η Ελλάδα αναστενάζει. Τα συνθήματα των γηπέδων ως έντεχνη λαϊκή δημιουργία.	297
<i>Χρίστος Δάλκος</i> , Οι <i>Μωμόεροι</i> του Πόντου και οι <i>Όρνιθες</i> του Αριστοφάνη: Η διερεύνηση μιας – πιθανώτατα όχι τυχαίας – σύμπτωσης.	315
<i>Μαρία Δημάκη-Ζώρα</i> , Η εθνική (δημοτική) παράδοση στο θέατρο και τη μουσική: <i>Το δαχτυλίδι της μάνας</i> των Γιάννη Καμπύση – Μανώλη Καλομοίρη.	331
<i>Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας</i> , Λαϊκές δοξασίες για τη δύναμη των βοτάνων στον <i>Ζητιάνο</i> του Καρκαβίτσα.	345

<i>Δημήτριος Ευστρατίου</i> , Η λαογραφική διάσταση στο έργο του Παναγή Λεκατσά: Το ηθικό και πολιτικό διακύβευμα	365
<i>Gaia Zaccagnì</i> , «Δράκος την ισχύν, ανθρωποφάγου ρίγμα»: Λαϊκά νεοελληνικά μοτίβα στο υστεροβυζαντινό μυθιστόρημα <i>Καλλίμαχος και Χρυσορρόη</i>	373
<i>Ρεγγίνα Ζερβού</i> , Οι λαϊκοί λόγιοι της Αγιάσου. Η περίπτωση του Στρατή Αναστασέλλη	385
<i>Μάγδα Ζωγράφου</i> , Χορεύοντας με τον «πρόγονο»: Η Ζυράννα Ζατέλη συναντά τη Λαογραφία	401
<i>Σταμάτιος Ζωχός</i> , Ο λόγιος βρικόλακας: Θέματα της μεταθανάτιας επιστροφής στη νεοελληνική λογοτεχνία	413
<i>Στέφανος Δ. Ήμελλος</i> , Ο Δροσίνης ως διασκευαστής «παραδόσεων» και ο Ν. Γ. Πολίτης.	425
<i>Γεώργιος Ι. Θανόπουλος</i> , Θέματα και μορφές της λαϊκής παράδοσης στη σύγχρονη λογοτεχνική και κινηματογραφική παραγωγή.	427
<i>Νικολίνα Θωμοπούλου</i> , Η επίδραση και η παρουσία της λαϊκής παράδοσης του βασιλιά Ανήλιαγου στη γραπτή λογοτεχνία.	443
<i>Ρέα Κακάμπουρα</i> , Ο μικρασιατικός ξεριζωμός στις προσωπικές αφηγήσεις και τη λογοτεχνία.	453
<i>Νικόλας Κακκούφα</i> , Κάνοντας «βήματα πίσω»: Η <i>Παραλογία</i> του Μιχάλη Γκανά και το δημοτικό τραγούδι.	471
<i>Μαρία Καλιαμπού</i> , Λαογραφία και ιστορία του βιβλίου: Μια διεπιστημονική προσέγγιση	483
<i>Τζίνα Καλογήρου – Βάσω Οικονομοπούλου</i> , Η ποιητική του καρναβαλιού και η αισθητική της «έκφρασης» στο μυθιστόρημα της Ευγενίας Φακίνου <i>Ζάχαρη στην άκρη</i>	497
<i>Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος</i> , Όταν ο ποιητής γίνεται λαός: Κώστας Κρυστάλλης και δημοτικό τραγούδι.	511
<i>Μαρία Καμηλάκη – Θανάσης Νάκας</i> , Παροιμίες στην και από τη λογοτεχνία: Η λειτουργία του παροιμιακού διακειμένου στον λογοτεχνικό λόγο.	531
<i>Παναγιώτης Ιω. Καμηλάκης</i> , «Νάκλια»: Κρητικός λαϊκός πολιτισμός και διαλεκτική λογοτεχνία	547

<i>Δημήτριος Κανελλόπουλος</i> , Δεισιδαιμονίες και προλήψεις στα διηγήματα του Αλ. Μωραϊτίδη	569
<i>Τασούλα Καραγεωργίου</i> , Καθημερινή ζωή, επιθαλάμια ήθη και ταφικά έθιμα στο έργο της ποιήτριας Ήριννας (4ος αιώνας π.Χ.)	581
<i>Χρυσούλα Καραντζή</i> , Λογοτεχνικές διάλεκτοι και διαλεκτική λογοτεχνία.	593
<i>Ιωάννης Καραχρήστος</i> , Η καταστροφή του Αϊβαλιού, το 1821, στο δημοτικό τραγούδι και σε έργα τοπικών λογίων. Αφηγήσεις και συλλογική μνήμη.	607
<i>Νικόλαος Ξ. Καρπούζης</i> , Πρώιμη αστική λαογραφία: Αναπαραστάσεις της ιστορίας και της κοινωνίας της νέας πρωτεύουσας (Αθήνα 1835) μέσα από το έργο του Πολύβιου Δημητρακόπουλου <i>Η δούκισσα της Πλακεντίας</i>	625
<i>Εμμανουέλα Κατρινάκη</i> , Λαϊκά παραμυθιακά θέματα στον Παπαδιαμάντη. <i>Η Στοιχειωμένη καμάρα</i> και οι «κατατρεγμένες κόρες»	641
<i>Γεώργιος Κατσαδώρας</i> , Ο αισώπειος πεζός και έμμετρος-ποιητικός μύθος.	653
<i>Αναστασία Κατσάφαρον</i> , Αναπαραστάσεις του παραδοσιακού παιχνιδιού στο αφηγηματικό έργο του Δημοσθένη Βουτυρά	669
<i>Αγγελική Κομποχόλη</i> , Το τρομερό του ωραίου: Το ιδεώδες της γυναικείας ομορφιάς και η διαπραγμάτευσή του στη φιλοσοφική ανθρωπολογία του Ν. Καζαντζάκη και στη λαϊκή αφηγηματική παράδοση	683
<i>Κώστας Δ. Κονταξής</i> , Λαϊκά πρόσωπα στη λόγια ποίηση: Ο <i>Μπαταριάς</i> του Μιλτ. Μαλακάση	693
<i>Βασιλική Κοντογιάννη</i> , Ο <i>Δωδεκάλογος του γύφτου</i> του Κ. Παλαμά και η λαϊκή παράδοση της Ανατολής. Ένα παράδειγμα από τις <i>Χίλιες και μία νύχτες</i>	703
<i>Μαρία Κουμαριανού</i> , Συναξάρια, βίοι αγίων και λαϊκές αφηγήσεις της Μαρωνίτικης Εκκλησίας της Κύπρου.	715
<i>Αμαλία Κουμπούρα</i> , Λαογραφική και κοινωνική ανθρωπολογική ανάγνωση στο μυθιστόρημα <i>Πριμαρόλια</i> της Αθηνάς Κακούρη	733
<i>Ελένα Κουτριάνου</i> , Η αναζήτηση μεθόδου: Η λαϊκή παράδοση και η ποίηση του Γ. Μ. Βιζυηνού	749

<i>Παρασκευή Κοσιδά-Βρεττού, Λαϊκός σουρεαλισμός: Ετερόδοξες γραφές και αφηγήσεις. Μια στέγη για τη λαϊκή ανατρεπτική αστεγία</i>	763
<i>Γιάννης Β. Κωβαίος, Εμ-πνέοντας τους Παριανούς ποιητές: Η παρουσία των ανέμων στο έργο τους</i>	779
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	791-801

Β΄ ΤΟΜΟΣ

<i>Δημήτρης Λάλλας, Το χρονογράφημα ως (αναπαραστατική) χωρικοποίηση του «καθημερινού»: Η Αθήνα του 1941-1944 μέσα από τα χρονογραφήματα του Κ. Βάρναλη</i>	19
<i>Άννα Λυδάκη, Αστική λαογραφία και κοινωνικό μυθιστόρημα. Ένα παράδειγμα: Ισμήνη Καπάνταη, <i>Με θέα τη ζωή</i>.</i>	39
<i>Μεταξούλα Μανικάρου, Λαϊκός πολιτισμός και λογοτεχνία: Η περίπτωση του Σεραφείμ Τσιτσά</i>	57
<i>Χρυσάνθη Μάντακα, Το λαογραφικό στοιχείο στις σύγχρονες παραστάσεις παιδικού θεάτρου στη Θεσσαλονίκη: Ορισμένα παραδείγματα</i>	71
<i>Ζωή Ν. Μάργαρη, Ψηφίδες και θραύσματα: Πεζογραφία και επίτευση του σοχινού «Μέριου»</i>	85
<i>Μαίρη Μαργαρώνη, Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Εβραίους στις λαογραφικές συλλογές του Νικολάου Πολίτη και οι αποτυπώσεις τους στο συνολικό έργο του Κωστή Παλαμά. Μηχανισμοί συγκρότησης εθνικής ταυτότητας και στρατηγικές πολιτισμικού αποκλεισμού.</i>	99
<i>Ανδρέας Μαρκαντωνάτος, Τελετουργικός ενθουσιασμός και πολεμοχαρής έξαψη: Η εορτή των Αδωνίων στην <i>Λυσιστράτη</i> του Αριστοφάνη</i>	119
<i>Άννα Μαυρολέων, Ο λαϊκός πολιτισμός σε διάλογο με τον έντεχνολόγο του αρχαίου δράματος</i>	125
<i>Μ. Γ. Μερακλής, Η «μεταφορική» λογοτεχνία του λαϊκού πολιτισμού</i>	139

<i>Μαρία Μήτσου</i> , Το μαγικό στοιχείο της παραμυθικής αφήγησης στο έργο του Γεωργίου Βιζυηνού	147
<i>Ασπασία Μίχα-Λαμπάκη</i> , Η Εύα Βλάμη στα σκέρα του Γαλαξειδιού	157
<i>Αθανάσιος Γ. Μπλέσιος</i> , Το λαϊκό στοιχείο στην ελληνική δραματολογία του 19ου και του 20ού αιώνα. Η εθνική και η κοινωνικοπολιτική διάσταση του λαού	169
<i>Ελένη Μπολιάκη</i> , Το εξωτικό ως ερωτικό: <i>Στους ορφικούς δρυμώνες</i> του Πολ. Παπαχριστοδούλου	183
<i>Βασίλης Νιτσιάκος</i> , Το καταφύγιο της ποίησης	199
<i>Ευαγγελή Αρ. Ντάτση</i> , Ο χρονοτόπος οργανωτική αρχή της λαϊκής λογοτεχνίας	209
<i>Γιάννης Ξούριας</i> , Ο λαϊκός πολιτισμός στο ποιμενικό ποίημα <i>Τα κατά Κλεάνθη και Αβροκόμην</i> (1801) του Κωνσταντίνου Μάνου	219
<i>Ανδρομάχη Οικονόμου</i> , Λογοτεχνικές προσεγγίσεις του υλικού παραδοσιακού πολιτισμού: Επισημάνσεις και προβληματισμοί, όρια και περιθώρια	233
<i>Σοφία Παντουβάκη</i> , Ο λαϊκός πολιτισμός ως εκφραστικό μέσο στη σύγχρονη ελληνική σκηνογραφία-ενδυματολογία (1985-2010)	243
<i>Μαριλένα Παπαχριστοφόρου</i> , Το παραμύθι του Αλαντίν στην ελληνική προφορική παράδοση και η διαπολιτισμική προσαρμογή του	255
<i>Στέλιος Πελασγός</i> , Οι σαλοί εξάδελφοι. Παραμυθάδες κι αλαφροϊσκιωτοι από τις <i>Παραδόσεις</i> του Νικολάου Πολίτη στην νεοελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα.	273
<i>Νικολέττα Δ. Περπατάρη</i> , Μεταπλάσεις κειμένων λαϊκής λογοτεχνίας σε έντεχνη μορφή λόγου.	281
<i>Κυριακή Πετράκου</i> , Το παραμυθόδραμα στο νεοελληνικό θέατρο: Από την εμφάνισή του έως τις σύγχρονες εκδοχές του	291
<i>Ιωάννης Πλεμμένος</i> , Απο τη γνώση στην επίγνωση: Όψεις της χρήσης του δημοτικού τραγουδιού στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη	309
<i>Ευπραξία Πολλάτου</i> , Το παρασκήνιο στο προσκήνιο: Μια πρόταση ανάγνωσης των κεφαλονίτικων παρλάτων.	325

<i>Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη</i> , «Το έργο του ποιητού και του καλλιτέχνη είναι τελειότερο και μονιμώτερο, όταν τας ρίζας έχει εις το πάτριον έδαφος»	339
<i>Βασίλης Πολυχρονόπουλος</i> , Η λειτουργία του λαογραφικού υλικού στα κείμενα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.	363
<i>Παρασκευάς Ποτηρόπουλος</i> , Οι λογοτεχνικές αναπαραστάσεις του παραδοσιακού πολιτισμού. Ζητήματα πρόσληψης και τεκμηρίωσης της λαογραφικής/εθνογραφικής πληροφορίας σε επίπεδο πρακτικής άσκησης.	377
<i>Βάλτερ Πούχνερ</i> , Η Ρέα Γαλανάκη και ο λαϊκός πολιτισμός. Παρατηρήσεις της εφαρμοσμένης λαογραφίας στο μυθιστόρημα <i>Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα</i> (2009)	393
<i>Δημήτρης Προύσαλης</i> , Αντανακλάσεις της λαϊκής προφορικής λογοτεχνίας στο έργο του Γ. Βιζυηνού, <i>Ο Τρομάρας</i>	407
<i>Θεοδόσης Πυλαρινός</i> , Οι λογοτέχνες της Σχολής της Κέρκυρας και το ενδιαφέρον τους για τη λαογραφία	415
<i>Γεράσιμος Α. Ρηγάτος</i> , <i>Θάνατος παλληκαριού</i> , του Κωστή Παλαμά. Μια κιβωτός της νεοελληνικής λαϊκής ιατρικής	425
<i>Ζωή Ρωπαΐτου</i> , Οι λαϊκές δοξασίες στο έργο της Ζυράννας Ζατέλη, <i>Το πάθος χιλιάδες φορές</i> . Η περίπτωση του ανακαλήματος των νεκρών	433
<i>Χριστίνα Σίνου</i> , Λαϊκές αφηγήσεις και δημώδεις ρήσεις στα κείμενα του Αριστοτέλη	447
<i>Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη</i> , Πρόσφυγες, χώρος, χρόνος και μνήμη: Τα ήθη των προσφύγων της Θεσσαλονίκης στο έργο του πεζογράφου Γιώργου Ιωάννου	457
<i>Σωτηρία Σταυρακοπούλου</i> , Όψεις του λαϊκού μας πολιτισμού στον λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό «Κύκλο της <i>Διαγωνίου</i> ».	469
<i>Gilda Tentorio</i> , Η γοργόνα του Σεφέρη: Λαογραφικό μοτίβο και ποιητικό πράττειν.	487
<i>Απόστολος Α. Τρομπούκης</i> , Η σχέση άνθρωπος - φύση στο δημοτικό τραγούδι και στη λόγια ποίηση	503
<i>Σταυρούλα Γ. Τσούπρου</i> , Κ. Π. Καβάφης, Μελισσάνθη, Τάσος Αθανασιάδης και δημοτικό τραγούδι	521

<i>Κωνσταντίνος Φουρναράκης, Ο Ερωτόκριτος του Βιτσέντζου Κορνάρου και η Κρητικοπούλα του Χατζημιχάλη Γιάνναρη. Επιδράσεις του αριστουργήματος της κρητικής λογοτεχνίας στην έμμετρη ιστορική αφήγηση του λαϊκού ποιητή</i>	539
<i>Παναγιώτα Χατζηγεωργίου, Η παράδοση ως πλαίσιο σχολιασμού του σύγχρονου κοινωνικού βίου: Ρέας Γαλανάκη, Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα.</i>	559
<i>Μαρία Χναράκη, Από την Ιφιγένεια στο Γεφύρι της Άρτας: Η θυσία στην καθημερινότητα ως λόγος και δρώμενο</i>	571
<i>Ανθή Γ. Χοτζάκογλου, Βυζαντινές πηγές της λαογραφίας: Το παράδειγμα της «μετάγγισης» του μύθου της τύφλωσης του στρατηγού Βελισάριου στο θέατρο σκιών. Μια πρώτη προσέγγιση</i>	585
<i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Από τη νοσταλγία στη σάτιρα: Λαϊκή παράδοση και νεωτερικά στοιχεία σε ποιητικά έργα Ελλήνων της Αυστραλίας</i>	609
<i>Άννα Χρυσογέλου-Κατσή, «Και στο κατώφλι κάθισα να πω το μοιρολόι» ή ο ύμνος της υπαίθρου στο Μοιρολόι της Όμορφης του Γεωργίου Δροσίνη.</i>	625
<i>Κυριακή Χρυσού-Καρατζά, Οι τεκέδες του Πειραιά και ο κόσμος τους, στις αρχές του 20ού αιώνα, μέσα από το έργο του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη: Το τάμα της Ανθούλας.</i>	641
<i>Ελένη Ψυχογιού, Από το «φάντασμα» της Ελένης του Ευριπίδη στη «Λάμια» και τ' ανάπαλιν: Ανιχνεύοντας τη χρήση λαϊκών μύθων στη δραματουργία</i>	657

ΣΤΡΟΓΓΥΛΟ ΤΡΑΠΕΖΙ

<i>Μιχάλης Γκανάς</i>	683
<i>Δημήτρης Κοσμόπουλος.</i>	689
<i>Σταύρος Ζουμπουλάκης</i>	695
<i>Θανάσης Βαλτινός</i>	699

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.	703-722
--------------------	---------

Γ΄ ΤΟΜΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	19-21
<i>Χαιρετισμός Κωνσταντίνου Αντ. Παπαδόπουλου</i>	23-24
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ	25-37
<i>Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1877-1940). Από τα ψηλά βουνά στην Ακαδημία Αθηνών. Εισαγωγή στο συμπόσιο</i>	27
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ	
<i>Νίκος Α. Ζωρογιαννίδης, Η σάτιρα στο έργο του Ζαχαρία Παπαντωνίου</i>	41
<i>Ευάγγελος Καραμανές, Το φυσικό τοπίο στο έργο του Ζαχαρία Παπαντωνίου</i>	49
<i>Φωτεινή Κεραμάρη, Οι πολιτικές ιδέες του Ζαχαρία Παπαντωνίου</i>	63
<i>Κλεομένης Κουτσούκης, Ο κοινωνικός στοχασμός του Ζαχαρία Παπαντωνίου: Οι απολλώνιες διαστάσεις του έργου και της προσωπικότητάς του</i>	71
<i>Μαρία Παν. Παναγιωτοπούλου-Μποτονάκη, Ξαναδιαβάζοντας τα Ψηλά βουνά του Ζαχαρία Παπαντωνίου</i>	91
<i>Χρυσούλα Σπυρέλη, Ζαχαρίας Παπαντωνίου. Πολιτισμικές αναπαραστάσεις μιας παραδοσιακής κοινωνίας στο ποιητικό του έργο</i>	101
<i>Μιχάλης Σταφυλάς, Το συμβούλιο καλαισθησίας της Αθήνας. Μια πρόταση του Ζαχαρία Παπαντωνίου που αν υλοποιούνταν η Αθήνα δε θα είχε το σημερινό κατάντημα</i>	115
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	121-125
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ	127-135

Μαρία Καλιαμπού*

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ: ΜΙΑ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Φαίνεται παράδοξο πως ακόμα και για τη Λαογραφία, την κατεξοχήν επιστήμη της προφορικότητας, ο γραπτός λόγος κατέχει σημαίνουσα θέση. Οι γραπτές πηγές, τόσο στη μορφή χειρογράφου αλλά κυρίως στη μορφή εκδομένου βιβλίου, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της λαογραφικής μελέτης και έρευνας. Σύμφωνα με τον Αμερικανό λαογράφο Richard Dorson τα βιβλία αποτελούν τη μοναδική πηγή του επιστήμονα λαογράφου που μελετά το παρελθόν, ή που δουλεύει συγκριτικά. Κάθε δημοσίευση, συνεχίζει ο Dorson, η οποία συνήθως κατά τύχη εμπεριέχει λαϊκές παραδόσεις αποτελεί χρήσιμη έντυπη πηγή για τον επιστήμονα¹.

Ποιος, λοιπόν, είναι ο ρόλος και η σημασία του βιβλίου για τη Λαογραφία; Σκοπός αυτής της σύντομης μελέτης είναι να προσεγγίσει μεθοδολογικά και θεωρητικά δύο επιστημονικούς τομείς, τη λαογραφία με την ιστορία του βιβλίου. Ποτέ ως τώρα δεν υπήρχε ουσιαστικός διάλογος και επικοινωνία μεταξύ των δύο αυτών επιστημών. Πιστεύω πως η διεπιστημονική σύμπραξη λαογραφίας και ιστορίας του βιβλίου μπορεί να ανανεώσει και τις δύο επιστήμες.

Στη Γερμανία, παράλληλα με την Αμερική, λαογράφοι ερευνητές αναγνώ-

* Senior Lecturer in Modern Greek, Πρόγραμμα Ελληνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Yale.

1. Richard Dorson, «The Use of Printed Sources», στο Richard Dorson (ed.), *Folklore and Folklife. An Introduction*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1972, σ. 465. Ο Dorson επισημαίνει την αδιαμφισβήτητη χρησιμότητα των γραπτών πηγών για τους μελετητές λαογραφικού υλικού τονίζοντας πως ο λαογράφος αποκτά το πρωτογενές υλικό του είτε επιτόπια έρευνα, είτε από αρχεία, είτε από γραπτές πηγές. Ο Dorson τονίζει πως όλες οι κατηγορίες γραπτών πηγών – από τις μαζικές εκδόσεις μέχρι τα λογοτεχνικά αριστουργήματα – μπορούν να είναι θησαυροφυλάκια λαογραφικής γνώσης. Πολύ συχνά, συγγραφείς και δημοσιογράφοι δημοσιεύουν λαογραφική ύλη χωρίς καν να το αντιλαμβάνονται. Απαραίτητο είναι να διαχωρίζει ο ερευνητής τις αλλαγές που υφίστανται οι λαογραφικές αναφορές από το χέρι του συγγραφέα.

ρισαν την αξία των εντύπων και το ρόλο τους στη διακίνηση της λαογραφικής γνώσης. Ο Γερμανός λαογράφος Rudolf Schenda, μία από τις πιο ανανεωτικές δυνάμεις στην επιστήμη της Λαογραφίας, στην υφηγεσία του «*Λαός χωρίς βιβλίο*», σταθμός στη γερμανική Λαογραφία, συνδυάζει τη λαογραφία με την κοινωνιολογία της λογοτεχνίας και χρησιμοποιεί μεθοδολογικές και θεωρητικές κατηγορίες οι οποίες αναπτύχθηκαν αργότερα από την ιστορία του βιβλίου. Συγκεκριμένα εξηγεί γιατί και πώς τα λαϊκά έντυπα (λαϊκά ή παραλογοτεχνικά αναγνώσματα) μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο λαογραφικής μελέτης².

Βιβλιολογικά ζητήματα, όπως η παραγωγή, διακίνηση και υποδοχή των βιβλίων απασχόλησαν και τους Έλληνες λαογράφους από την αρχή της Λαογραφίας στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα. Χαρακτηριστικά, ο Νικόλαος Πολίτης, θεμελιωτής της ελληνικής Λαογραφίας, γράφει τις ανησυχίες του σχετικά με την κατάρτιση λαογραφικών συλλογών και εφιστά την προσοχή των αναγνωστών σε εκδοτικά ζητήματα. Συγκεκριμένα, σε ένα από τα πρώιμα άρθρα του για τις συλλογές παραμυθιών, εκφράζει τις αντιρρήσεις του για τον επιζήμιο ρόλο των εκδοτών και διασκευαστών: «*Δυστυχώς όμως μείζων ήτο ο αριθμός των διασκευαστών, οίτινες ουδέν προσθέτοντες κατέστρεφον τουναντίον παν πλεονέκτημα των δημοτικών ασμάτων και μύθων και διά των ιδίων προσθηκών δυσχερεστάτην καθίστων την διάκρισην του γνησίου από του νόθου, των δημιουργημάτων της των λογίων διασκευαστών φαντασίας από των αμέσως εκ του λαού απορρεόντων, των δυναμένων να χρησιμοποιηθώσι προς επιστημονικάς ερεύνας. Ούτω δε τα πάσης αξίας αμοιρούντα φιλολογικά εκείνα συνονθυλεύματα εστερούντο απολύτως του ενδιαφέροντος, όπερ ενέχουσι τα έργα του λαού πάντοτε*»³.

Η ιστορία του βιβλίου αποτελεί έναν καινούριο τομέα σπουδών στην Αμερική και στην Ευρώπη⁴. Οι αρχές του ενδιαφέροντος για το βιβλίο ως επιστημο-

2. Rudolf Schenda, *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910*, Frankfurt: Vittorio Klostermann, 1970. Βλ. και Rudolf Schenda, *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*, Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1993. Ο Schenda ερευνά τα προβλήματα που προκύπτουν από τη συγγραφή και δημιουργία τους και μιλά για θέματα ανάγνωσης, δανεισμού, λογοκρισίας, θεματολογίας των λαϊκών βιβλίων κ.ά.

3. Νικόλαος Πολίτης, «Δημόδη παραμύθια», στο βιβλίο του ίδιου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α', Αθήνα, 1920 (πρώτη δημοσίευση: 1880), σ. 196. Χαρακτηριστικά, το 1912 στη βιβλιοκρισία της συλλογής Αθηναϊκών παραμυθιών της Μαρίας Καμπούρογλου ο Νικόλαος Πολίτης κρίνει πολύ αυστηρά τις επεμβατικές δραστηριότητες του επιμελητή-γιου της, βλ. Νικόλαος Πολίτης, «Μαριάννας Καμπούρογλου Παραμύθια επιθεωρηθέντα και συμπληρωθέντα δημοσιεύονται το δεύτερον υπό Δ. Γρ. Καμπούρογλου. Εν Αθήναις εκδότης Ιω. Κολλάρος», *Λαογραφία*, τόμ. Δ', (1912), σ. 341-343.

4. Πολλά χρόνια μετά το Νικόλαο Πολίτη ασχολήθηκαν οι Έλληνες μελετητές με την ιστορία

νικό αντικείμενο εντοπίζονται στη δεκαετία του 1970. Το κύριο θεωρητικό και μεθοδολογικό χαρακτηριστικό είναι η διεπιστημονικότητα⁵.

Ο ιστορικός Robert Darnton, ένας από τους βασικότερους εκπροσώπους του κλάδου, ανέπτυξε ένα θεωρητικό μοντέλο, στο οποίο υποστηρίζει την ολιστική θεώρηση του βιβλίου ως μέσου επικοινωνίας. Το ονομάζει «*Το δίκτυο της επικοινωνίας*» (The Communications Circuit). Στο μοντέλο αυτό, που μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις περιόδους της ιστορίας του τυπωμένου βιβλίου, ο Darnton υποστηρίζει πως η μελέτη του βιβλίου πρέπει να γίνει όχι τμηματικά και αποσπασματικά, αλλά να πάρει υπόψη της πολλούς άλλους παράγοντες που παίζουν σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία, όπως ο συγγραφέας, ο εκδότης, ο τυπογράφος, οι προμηθευτές χαρτιού, μελανιού, οι μεταφορείς βιβλίων, οι βιβλιοπώλες και τέλος οι αναγνώστες (είτε είναι αγοραστές, ή δανειστές, ή βιβλιοθήκες). Στο μοντέλο αυτό ο Darnton δεν παραλείπει να εντάξει ως απαραίτητες για την κατανόηση της παραγωγής και διακίνησης του βιβλίου και άλλες παραμέτρους, όπως είναι οι ακαδημαϊκές επιρροές, οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, και τέλος οι πολιτικές και νομικές κυρώσεις. Το τελικό αποτέλεσμα, το βιβλίο, είναι σύμφωνα με τον Darnton αποτέλεσμα όλων αυτών των μεταβλητών⁶.

Το επικοινωνιακό μοντέλο του Darnton μπορεί και πρέπει να εφαρμοστεί και στο λαογραφικό βιβλίο. Οι λαογραφικές εκδόσεις είναι κι αυτές προϊόντα πολλαπλών κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων, οι οποίες μπορούν να ανα-

του ελληνικού βιβλίου. Στον περιορισμένο χώρο αυτού του άρθρου θα αναφερθώ μόνο στους εξής, όπου κανείς μπορεί να βρει και περαιτέρω βιβλιογραφία: Λουκία Δρούλια, *Η ιστορία του ελληνικού βιβλίου: προσεγγίσεις και σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας: βιβλιογραφία των ελληνικών εργασιών (1965-2000)*, Αθήνα: Εμπορία Βιβλίων, 2001. Φίλιππος Ηλιού, *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*, (εκδοτική φροντίδα: Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος και Πόπη Πολέμη), Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005. Γιώργος Δ. Μαθιόπουλος, *Ανθολόγιο ελληνικής τυπογραφίας: συνοπτική ιστορία της τέχνης του έντυπου ελληνικού βιβλίου από τον 15ο έως τον 20ό αιώνα*, (πρόλ.: Δημήτρης Αρβανίτης), Ηράκλειο-[Αθήνα]: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Εταιρεία Ελληνικών Τυπογραφικών Στοιχείων, 2009. Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης (επιμ.), *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο: 15ος-19ος αιώνας*, (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Δελφοί, 16-20 Μαΐου 2001), Αθήνα: Κότινος, 2004.

5. Πρόσφατα μάλιστα δημιουργήθηκαν πανεπιστημιακές έδρες με αντικείμενο την ιστορία του βιβλίου. Επίσης, ο κλάδος στηρίζεται από το 1992 θεσμικά και από τη Διεθνή Εταιρεία Ιστορίας του Βιβλίου SHARP (Society for the History of Authorship, Reading and Publishing). Το 2010 η εταιρεία αφιέρωσε το 18ο ετήσιο συνέδριό της με τίτλο *Book Culture from Below* στη σχέση λαϊκής και λόγιας ιστορίας του βιβλίου, όπου εισηγήσεις από τον κλάδο της Λαογραφίας αποτέλεσαν βασικό μέρος του συνεδρίου.

6. Robert Darnton, «What is the History of Books?», *Daedalus*, vol. 111:3 (1982), σ. 65-83.

λυθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια, αν συνυπολογίσουμε όλες τις παραμέτρους που αναφέρει ο Darnton. Στη συνέχεια θα μελετήσουμε τρεις διαφορετικές κατηγορίες έντυπου λαογραφικού υλικού από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής και θα δούμε πώς βοηθάει το μοντέλο αυτό να κατανοήσουμε τις διαφορές και ομοιότητες των συγκεκριμένων βιβλίων καθώς και το πώς επηρεάζουν τη μετάδοση της λαογραφικής γνώσης.

1. Λόγιες συλλογές παραμυθιών

Ένα χαρακτηριστικό λόγιο παράδειγμα το οποίο δείχνει περίτρανα τον τρόπο με τον οποίο οι κανόνες της βιβλιαγοράς, και συγκεκριμένα οι οικονομικές απολαβές μιας έκδοσης, επηρεάζουν την κατάρτιση λαογραφικού υλικού, είναι η παγκοσμίως γνωστή συλλογή παραμυθιών των αδερφών Grimm. Οι αδερφοί Grimm, όπως κάθε συγγραφέας και εκδότης, ενδιαφέρονταν ασφαλώς κι αυτοί για τις πωλήσεις της περίφημης συλλογής τους. Ας παρακολουθήσουμε την εκδοτική ιστορία της συλλογής: Η πρώτη έκδοση του πρώτου τόμου των παραμυθιών *Kinder und Hausmärchen* το 1812 δεν είχε την αναμενόμενη οικονομική επιτυχία, γι' αυτό ο Jacob, ανήσυχος, γράφει στον αδερφό του Wilhelm: «*Σχετικά με την νέα έκδοση του πρώτου τόμου των παιδικών παραμυθιών πρέπει πρώτα μεταξύ μας να ειπωθούν πολλά. Δεν νομίζω πως πρέπει να τυπωθεί ακριβώς το ίδιο, αλλά πολλά πρέπει να βελτιωθούν και να αυξηθούν, κάτι που θα είναι συμφέρον και για τις πωλήσεις, γιατί τουλάχιστον έτσι πολλοί κάτοχοι [της πρώτης έκδοσης] θα αγοράσουν πάλι τη δεύτερη έκδοση*»⁷.

Στη συνέχεια οι αδερφοί Grimm επενέβησαν δραστικά στα κείμενα των παραμυθιών επιφέροντας σημαντικές αλλαγές στις κατοπινές εκδόσεις. Για παράδειγμα ανέπτυξαν τις ιστορίες ώστε να είναι πιο λογοτεχνικές, διόρθωσαν – ή μάλλον εξάλειψαν – βίαιες ή ερωτικές σκηνές ώστε το αποτέλεσμα να είναι πιο ελκυστικό σε ένα παιδικό αναγνωστικό κοινό κ.ά. Η απόφαση να μεταποιήσουν τα κείμενα είχε θετικά αποτελέσματα όσον αφορά στις οικονομικές απολαβές. Οι κατοπινές εκδόσεις ήταν πραγματικός εκδοτικός θρίαμβος για τους Γερμανούς αδερφούς και τον εκδότη τους. Αυτή η μεταλλαγμένη συλλογή αποτέλεσε το αγαπημένο ανάγνωσμα των κατοπινών γενεών, και μετά τη Βίβλο αποτελεί το πιο καλοπουλημένο βιβλίο στον κόσμο.

Πρέπει να αναφερθεί πως επικράτησε η άποψη μεταξύ λογίων και μη αναγνωστών πως η μεταγενέστερη αυτή συλλογή περιέχει αυθεντικά παραμύθια

7. H. F. Grimm, Gustav Hinrichs and Wilhelm Schoof (eds), *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*. 2η έκδ. Weimar: H. Böhlau Nachfolger, 1963, σ. 438.

του γερμανικού λαού. Ακόμα και ο Νικόλαος Πολίτης, ο οποίος όπως αναφέρθηκε ήταν ενάντια σε οποιοσδήποτε αλλαγές που αλλοιώνουν το γνήσιο κείμενο, αγνοώντας τις επεμβατικές τους δραστηριότητες, γράφει εγκωμιαστικά σχόλια για τους αδερφούς Grimm⁸. Η περίφημη αυτή συλλογή παραμυθιών, όμως, είναι ουσιαστικά αποτέλεσμα της πρώτης εκδοτικής και αγοραστικής αποτυχίας του βιβλίου και όχι της πιστής καταγραφής της προφορικής παράδοσης, όπως ευαγγελίζονταν οι δύο Γερμανοί αδερφοί⁹.

Βέβαια, σύμφωνα με την Maria Tatar, μπορεί «ο Jacob να ενδιαφερόταν για δυνατές πωλήσεις»¹⁰ δεν ήταν όμως αυτός ο βασικός λόγος που οι αδερφοί άλλαξαν ουσιαστικά τα κείμενα των παραμυθιών στις επόμενες εκδόσεις. Η Tatar αναφέρει πως όλες οι διορθωτικές επεμβάσεις στα κείμενα των παραμυθιών έγιναν γιατί η βασική τους έγνοια ήταν να εκδώσουν ένα παιδαγωγικό εκπαιδευτικό βιβλίο («*Erziehungsbuch*»)¹¹. Το επιχείρημα της Tatar επιβεβαιώνει και πάλι το θεωρητικό μοντέλο του Darnton, παίρνοντας υπόψη τόσο τις οικονομικές σχέσεις όσο και τις προσδοκίες του κοινού καθώς και τις εκδοτικές προθέσεις ως απαραίτητες μεταβλητές στην παραγωγή του βιβλίου.

As στραφούμε όμως στην Ελλάδα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα λόγιας καταγραφής παραμυθιακού υλικού είναι τα *Νεοελληνικά Ανάλεκτα* του Φιλολογικού Συλλόγου του Παρνασσού. Στον πρόλογο του δεύτερου τόμου το 1874 ο εκδότης Μ. Κ. Κρίσπης εξηγεί με μεγάλη ακρίβεια τις εκδοτικές προθέσεις του: «Σκοπός της εκδόσεως της παρούσης συλλογής των παραμυθίων είναι όχι τόσο η

8. «Οι αδερφοί Γριμμ [...] έτεμον πρώτοι νέαν οδόν εν τη μεδόδω της περισυναγωγής και της εξετάσεως των γεννημάτων της φαντασίας του λαού. Εκδόντες κατά την δευτέραν δεκαετηρίδα του παρόντος αιώνος συλλογάς γερμανικών παραδόσεων και παραμυθιών κατέδειξαν την σημασίαν αυτών και επέστησαν την προσοχήν των επιστημόνων επί των ωφελημάτων, άτινα διά τε την μυθολογίαν, την γλωσσολογίαν, την εθνογραφίαν και αυτήν την αρχαιολογίαν και την ιστορίαν του πολιτισμού ηδύναντο εκ τοιούτων μελετών να προκύψουσιν. Έκτοτε αι συλλογαί επολλαπλασιάσθησαν τεραστίως, η κληρονομία τοσούτων εθνών και τοσούτων αιώνων εταξινομήθη και ανηρευνήθη επιμελώς, και δυνάμεθα ίσως να είπωμεν, ότι τα πορίσματα των σπουδών τούτων παρέχουσιν ημίν ασφαλεστάτας γνώσεις περί της ιστορίας των θρησκειών και της καθόλου ιστορίας του ανθρωπίνου πνεύματος», Νικόλαος Πολίτης, «Δημώδη παραμύθια», ό.π., σ. 196-197.

9. Σχετικά με τις νεότερες έρευνες που φέρνουν στο φως τις επεμβατικές δραστηριότητες των αδερφών Grimm βλ. Heinz Rölleke, «New Results of Research on Grimm's Fairy Tales», στο J. M. McGlathery (ed.), *The Brothers Grimm and Folktale*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1988, σ. 101-111 και Hans-Jörg Uther, *Handbuch zu den "Kinder- und Hausmärchen" der Brüder Grimm: Entstehung, Wirkung, Interpretation*, Berlin - New York: Walter de Gruyter, 2008.

10. Maria Tatar, *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales*, 2η έκδ., Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2003, σ. 12.

11. Ό.π., σ. 16 και 19.

τέρψις, ἀλλ' ἡ συναγωγή των διανοητικῶν προϊόντων του λαοῦ των καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων. Ἐν αυτοῖς ὑπὸ τον πέπλον των παραδοξολογιῶν διορά τις τον βίον αυτών, ἔθιμα, δοξασίας, παροιμίας, αἰνίγματα»¹². Σημαντικό για τον εκδότη είναι το γεγονός ὅτι τα παραμύθια αὐτὰ μοιάζουν με αρχαίους ἑλληνικούς μύθους και με διηγήσεις αρχαίων Ἑλλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων. Ο εκδότης στη συνέχεια τονίζει τη γλωσσική ἀξία των παραμυθίων και πως αποτελούν σημαντική πηγή για μελέτη των τοπικῶν διαλέκτων. Επίσης, χαρακτηριστικά αναφέρει πως δεν επενέβησε καθόλου στα κείμενα και δεν επέφερε ἀλλαγές: «[...] Ἡ ἔκθεσις εἶναι πολλαχού στεγνή και συνεσφιγμένη, μόνος ο σκελετός, ὅπως τα ηκούσαμε χωρίς κατ' οὐδέν να καλύνωμεν ἢ τουλάχιστον να εντείνωμεν και αναπτύξωμεν τους διαλόγους δι' ὧν και περιεργώτερα θα καθίσταντο και ζωὴ και ἐνάργεια θα εδίδετο εἰς αὐτά»¹³.

Ο εκδότης τελειώνει τον πρόλογό του λέγοντας πως τα παραμύθια μπορούν να αποτελέσουν συγγραφική ὕλη για ἄλλες διδακτικές ιστορίες¹⁴. Ἡ τελευταία αὐτῆ αναφορὰ δείχνει ἄμεσα τον παιδαγωγικό και ἠθικολογικό χαρακτήρα που ἀπέδιδαν οἱ λόγοι στα παραμύθια. «*Το ἀθάνατο νερό. Παραμῦθι ἠθικώτατο διὰ τα καλὰ Ἑλληνόπαιδα*» εἶναι ὁ τίτλος και ὑπότιτλος ενός ἄλλου παραμυθίου εκδομένου ἀπὸ τον Γερμανὸ φιλόλογο Michael Deffner¹⁵ στην Ἀθήνα το 1896, ὁ ὁποῖος ἄμεσα δείχνει πως οἱ διανοούμενοι της Ἑλλάδας ἀποσκοποῦσαν στην ἠθική και εκπαιδευτική ἐπιμόρφωση του λαοῦ¹⁶.

2. Λαϊκὲς συλλογὲς παραμυθίων

Παράλληλα με τις λόγιες ἐκδόσεις, ἓνα μεγάλο μέρος της λαογραφικῆς βιβλιο-

12. *Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα. Περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ του Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσού, Ἐπιτοασία ἐπταμελοῦς ἐπιτροπῆς*, τόμ. Β' (1874), Ἀθήνα, σ. γ'.

13. Ὁ.π., σ. δ'.

14. «Πρόσθες τοῖς εἰρημένοις ὅτι τα παραμύθια δύνανται ἐν πολλοῖς να παράσχωσιν ὕλην ἢ ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν διδακτικῶν μύθων και ἄλλων ποιημάτων ἢ και μυθιστοριῶν», ὁ.π., σ. στ'.

15. Για τον Μιχαὴλ Δέφνερ βλ. Κυριάκος Ντελόπουλος, *Παιδικὰ και νεανικὰ βιβλία του 19ου αἰώνα*. Ἀθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 1995, σ. 316.

16. Ο ρόλος των λογίων στην Ἑλλάδα του 19ου αἰώνα διαφαίνεται στην προσπάθειά τους να εκπαιδεύσουν το λαὸ (ὁ γερμανικός ὄρος *Volksaufklärung*, που ἀνταποκρίνεται στο ἀντίστοιχο κίνημα της Γερμανίας, ἀποδίδει την τάση αὐτῆ με τον καλύτερο τρόπο). Στο πλαίσιο αὐτὸ διοργανώθηκαν φιλολογικὸι διαγωνισμοὶ συλλογῆς και καταγραφῆς παραμυθίων. Επίσης προωθήθηκαν συλλεκτικὲς και ἐκδοτικὲς προσπάθειες ὄχι μόνο σε λόγια βιβλία ἀλλὰ και σε περιοδικὰ μεγάλης κυκλοφορίας (βλ. Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, *Το νεοελληνικὸ λαϊκὸ παραμῦθι*, Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, 2002, σ. 101).

παραγωγής αποτελούν τα λαϊκά βιβλία. Ο Νικόλαος Πολίτης ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε την αξία τους. Συγκεκριμένα, στο δοκίμιό του «Δημώδη βιβλία», εκδομένο στο περιοδικό Εστία το 1877 αναφέρει πως τα λαϊκά βιβλία είναι πολύ σημαντικά για διαφόρους λόγους: «Τα δημοτικά ταύτα βιβλία δεν είναι βεβαίως ανάξια προσοχής και μελέτης, ου μόνον διότι επί μακράν σειράν ετών ήσαν τα μόνα σχεδόν αναγνώσματα του υπό τον ζυγόν Έλληνος, αλλά και διά την αξίαν, ην αυτά καθ' εαυτά εξεταζόμενα υπό πολλάς απόψεις ενέχουσι. Τα πλείστα τούτων ήσαν κοινά παρ' άπασι περίπου τοις ανατολικούς και δυτικούς λαοίς κατά τον μεσαίωνα, αι δε ποκίλαι αυτών τύχαι μέγα παρουσιάζουσι το ενδιαφέρον εις την σπουδήν της φιλολογίας και του πνεύματος του λαού κατά την εποχήν εκείνην»¹⁷.

Αν και το 19ο αιώνα τα όρια ανάμεσα σε λόγια και λαϊκά βιβλία ήταν πολύ ρευστά, μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες κατηγορίες και να εντοπίσουμε κάποια χαρακτηριστικά, τα οποία σταθεροποιούνται αργότερα από τη δεκαετία του 1930 και μετά. Συγκρίνοντας τα λαϊκά με τα λόγια βιβλία με παραμύθια παρατηρούμε μερικές χαρακτηριστικές διαφορές. Καταρχήν οι προθέσεις των εκδοτών είναι πολύ διαφορετικές. Στο λαϊκό βιβλίο του συγγραφέα και εκδότη Αντώνιου Γεωργίου ο τίτλος και μόνο είναι ενδεικτικός της διαφορετικής αντίληψης του εκδότη για τη συγκεκριμένη δημοσίευση. «Τα νέα 44 παραμύθια του λαού. Ανέκδοτα, συλλεγέμενα και γραφέντα υπό Αντωνίου Γεωργίου. Αστείότατα. Διαβάστε και γελάστε! Αθήνα, Αντώνιος Γεωργίου 1896»¹⁸. Ενώ, όπως είδαμε, στην έκδοση του φιλολογικού συλλόγου του Παρνασσού ο στόχος δεν είναι τόσο η ψυχαγωγία των αναγνωστών («Σκοπός της εκδόσεως [...] είνε όχι τόνον η τέρψις») όσο η επιμόρφωσή τους, καθώς και η επιστημονική ενασχόληση με το λαϊκό λόγο, στη λαϊκή συλλογή του Αντωνίου, αυτό που προέχει είναι η διασκέδαση. Η ρητορική του λαϊκού εκδότη λειτουργεί και ως το απαραίτητο διαφημιστικό μέσο για μεγαλύτερες πωλήσεις και κέρδη. Δεν είναι τυχαίο πως το λαϊκό αυτό βιβλίο με παραμύθια απαρτίζεται σε μεγάλο βαθμό από ευτράπελες διηγήσεις και ανέκδοτα. Πολλές από τις ιστορίες έχουν σκατολογικό περιεχόμενο, το οποίο προκαλεί περισσότερη θυμηδία στους αναγνώστες.

Οι λαϊκοί εκδότες πολύ αργότερα από ότι οι λόγιοι ενδιαφέρθηκαν για την ηθική διάσταση των κειμένων. Η ιστορία των βιβλίων δείχνει πως σε κατοπινές

17. Νικόλαος Πολίτης, «Δημώδη βιβλία», στο βιβλίο του ίδιου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α', Αθήνα, 1920 (πρώτη δημοσίευση: 1877), σ. 176 κ.ε.

18. Πρόκειται για ένα φυλλάδιο με 96 σελίδες. Για τον εκδότη Αντώνιο Γεωργίου γνωρίζουμε ελάχιστα. Κατάφερα να εντοπίσω τέσσερις δικές του εκδόσεις λαϊκών παραμυθιών από τα τέλη του 19ου αιώνα. Σχετικά βλ. Maria Kaliambou, *Heimat - Glaube - Familie. Wertevermittlung in griechischen Populärmärchen (1870-1970)*, Neuried: Ars Una (= Münchener Schriften zur Neogräzistik 3), 2006, σ. 283-310.

εκδόσεις λαϊκών παραμυθιών του εικοστού αιώνα οι «βρόμικες» αυτές ιστορίες σταδιακά εξαλείφονται. Ίσως το παιδικό κοινό στο οποίο κατεχοχγήν απευθύνονται οι μεταγενέστερες εκδόσεις παίζει ρόλο στις εκδοτικές επιλογές. Οι εκδότες προσπαθώντας όλο και περισσότερο να ικανοποιήσουν τους αναγνώστες τους, πόσο μάλλον το παιδικό κοινό, μεταλλάζουν το περιεχόμενο των εκδόσεών τους. Κάτι παρόμοιο είδαμε άλλωστε και στην έκδοση των αδερφών Grimm: πέρα από την εκδοτική αποτυχία, το παιδικό αναγνωστικό κοινό ήταν ο μοχλός των αλλαγών στις εκδόσεις τους.

Μια δεύτερη χαρακτηριστική διαφορά μεταξύ λαϊκών και λόγιων συλλογών είναι η σχέση των εκδοτών με την ελληνική λαϊκή παράδοση. Ενώ οι λόγιοι εκδότες είχαν στόχο να διαχωρίσουν το γνήσιο από το νόθο και να τονίσουν την ελληνικότητα των εκδόσεών τους, οι λαϊκοί εκδότες παρουσίαζαν ένα ανάμικτο, ετερογενές και πολύ συχνά ετερόκλητο υλικό. Οι ρητορικές εκφράσεις «*αυθεντικά ελληνικά παραμύθια*», ή «*τα καλύτερα παραμύθια του ελληνικού λαού*» πολύ συχνά ήταν διαφημιστικό κόλπο για να προσελκύσουν το αγοραστικό κοινό. Σε ένα λαϊκό φυλλάδιο των εκδόσεων της Άγκυρας της δεκαετίας του 1940 διαβάζουμε τη χαρακτηριστική ρητορική του εκδότη: «*Τα παραμύθια ΑΓΚΥΡΑ είναι καλογραμμένα και απολύτως αυθεντικά. Τα παραμύθια Άγκυρα είναι τα καλύτερα του κόσμου, γι' αυτό και έχουν την μεγαλύτερη κυκλοφορία. Ζητείστε τις νέες εκδόσεις των παραμυθιών Άγκυρα*»¹⁹. Το φυλλάδιο αποτελείται από έξι κείμενα: δύο παραμύθια από την Ανατολή, ένα ευτράπελο ελληνικό κείμενο, ένα ελληνικό παραμύθι, ένα κινέζικο μύθο, και ένα σύντομο ποίημα. Η ανάλυση δείχνει πως ο εκδότης διαφήμιζε μεν την αυθεντικότητα των κειμένων, χωρίς όμως να ενδιαφέρεται αποκλειστικά για την ελληνικότητα των κειμένων.

Το αποτέλεσμα της έρευνας δείχνει πως μια πληθώρα λογοτεχνικών ειδών εμφανίζεται στα λαϊκά φυλλάδια. Σε όλα αυτά τα λαϊκά φυλλάδια η λέξη «παραμύθι» εμφανίζεται είτε στον τίτλο είτε στον υπότιτλο της σελίδας τίτλου, έτσι ώστε ο αναγνώστης να νομίζει πως διαβάζει παραμύθια, ενώ στην πραγματικότητα έρχεται σε επαφή με διάφορα είδη του προφορικού και γραπτού λόγου. Επίσης, μεταφράσεις από άγνωστες δυτικοευρωπαϊκές ιστορίες δημοσιεύονται στα βιβλία αυτά²⁰. Όπως τα «*εθνικά είδη*» (σύμφωνα με το όρο του Dan Ben-Amos²¹), τα λαϊκά παραμύθια προσέφεραν τη δική τους αντίληψη για το προ-

19. [Ανώνυμο], *Ο μαγικός παπαγάλος και άλλα παραμύθια*, Αθήνα: Παιδική βιβλιοθήκη Άγκυρας 23, χ.χ., σ. 2.

20. Βλ. Kaliambou, *ό.π.*, σ. 108-124.

21. Dan Ben-Amos, «Analytical Categories and Ethnic Genres», στο Dan Ben-Amos (ed.), *Folklore Genres*. Austin: University of Texas Press, 1976, σ. 215-242.

φορικό υλικό, η οποία είναι σε διαμετρική αντίθεση με τις αυστηρές, συμβατικές ακαδημαϊκές συμβάσεις.

Βέβαια, πρέπει να αναφερθεί πως η δημοσίευση ετερόκλητου υλικού στο ίδιο βιβλίο ανήκει στα βασικά χαρακτηριστικά της λαϊκής λογοτεχνίας. Έτσι και στα λαϊκά βιβλία με παραμύθια η αντιγραφή από άλλα βιβλία, χωρίς να γίνεται καμία αναφορά στις πηγές, είναι σύνηθες φαινόμενο. Για άλλη μια φορά λοιπόν, παράμετροι που απασχολούν την ιστορία του βιβλίου, όπως η αντιγραφή και μεταγραφή των κειμένων, δημιουργούν μια ακαθόριστη αντίληψη των αναγνωστών για το παραμύθι.

3. «Ένα βιβλίο διαφορετικό»: «Το κοπάδι» του Γιάννη Τσέβρεχου

Μια τρίτη κατηγορία βιβλίων λαογραφικού περιεχομένου είναι αυτά που δύσκολα κατατάσσονται σε λόγιες ή λαϊκές εκδόσεις και για διαφορετικούς εκδοτικούς λόγους ανήκουν και στους δύο χώρους. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, τα όρια ανάμεσα στα λαϊκά και λόγια βιβλία ήταν, και είναι, πολύ ρευστά. Πρόκειται κατεξοχήν για χειρόγραφες σημειώσεις από ημιγραμματιζόμενους ανθρώπους (με τον όρο αυτό εννοώ άτομα που έχουν πάει μερικές τάξεις σχολείο, και κατά συνέπεια ξέρουν να γράφουν και να διαβάζουν) οι οποίες σημειώσεις περνάνε μέσα από το εκδοτικό πρίσμα κάποιων μορφωμένων εκδοτών και επιμελητών και παίρνουν την τελική μορφή ενός λόγιου βιβλίου. Η ανάμεικτη, υβριδική αυτή κατηγορία λαογραφικών βιβλίων μπορεί και πρέπει να διαβαστεί και να ερμηνευτεί μέσα από το πρίσμα της ιστορίας του βιβλίου. Στον περιορισμένο χώρο αυτού του άρθρου θα αναφερθώ ενδεικτικά σε ένα μόνο παράδειγμα.

Το 2005 βγήκε σε δεύτερη έκδοση το βιβλίο με τίτλο «*Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*» του Γιάννη Τσέβρεχου²². Ο συγγραφέας, γεννήθηκε το 1955, και πήγε μερικές τάξεις Δημοτικό σχολείο. Ξεκίνησε ως τσοπάνης στη Θεσσαλία, και κατόπιν μετανάστευσε το 1986 για λίγα χρόνια στη Γερμανία όπου δούλεψε ως μάγειρας σε ελληνικό εστιατόριο, για να επιστρέψει το 1993 και πάλι στην Ελλάδα και να φτιάξει ένα καινούριο κοπάδι. Ο τσοπάνης-συγγραφέας κατέγραψε με ιδιαίτερο ζήλο τις σκέψεις του για τη φύση, την καθημερινή αγροτική ζωή, αλλά και την πολιτική και τη φιλοσοφία της ζωής γενικότερα. Η γραφή του χαρακτηρίζεται από συναίσθημα, πάθος, πηγαιότητα και δυναμισμό. Στο προλόγισμα του βιβλίου ο επιμελητής της έκδοσης, Αλέξανδρος Ζούκας, περιγράφει χαρακτηριστικά την πρώτη του συνάντηση με τον βοσκό:

22. Γιάννης Τσέβρεχος, *Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*, β' έκδ., Λάρισα: έλλα, 2005.

«Ένας βοσκός, με τα ρούχα του μόχθου, ηλιοκαμένος, φορτωμένος με δυο σακούλες σούπερ μάρκετ γεμάτες τετράδια, χαρτιά κάθε είδους – ακόμα και χαρτιά περιτυλίγματος – κι αμέτρητες φωτογραφίες, έψαχνε για εκδότη! Ήταν μια στιγμή μαγική, γεμάτη αμηχανία, θέρμη, ίσως και φόβο – η επαφή με το ανόμοιο... Εκείνη η χειραψία ζεσταίνει στο εξής τις μοναχικές μας πορείες...»²³.

Ο εκδότης του βιβλίου έπρεπε να βυθιστεί σε εκατοντάδες σελίδες χειρογράφων και «με τη μέθοδο της κοπτοραπτικής» να διαλέξει αυτά που κατά τη γνώμη του αποτελούσαν υλικό για βιβλίο. Το βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο αναφέρεται στη ζωή των κοπαδιών (τα ζώα, τις ασθένειές τους, τα ονόματά τους, φυτά και γιατροσόφια, τα σκυλιά κ.ά.) και το δεύτερο μέρος είναι ένα συμπίλημα από διάφορα κείμενα με φιλοσοφικές και καλλιτεχνικές αναζητήσεις του βοσκού-συγγραφέα. Το βιβλίο αυτό παρουσίαζε ασυνήθιστες απαιτήσεις για τον εκδότη. Συνήθως οι εκδοτικοί οίκοι δέχονται κείμενα σχεδόν έτοιμα προς δημοσίευση τα οποία δεν απαιτούν μεγάλη επιμέλεια και κόπο από τη μεριά των εκδοτών. Εδώ πρόκειται για ένα πολύ ακατέργαστο πρωτότυπο κείμενο με τεράστια προβλήματα γραπτού λόγου. Ο εκδότης όμως όπως φαίνεται, ήθελε να πειραματιστεί με «το ανόμοιο» και πήρε το εκδοτικό ρίσκο της επιμέλειας και έκδοσης αυτού του βιβλίου χωρίς να αποσκοπεί ιδιαίτερα σε χρηματικές απολαβές.

Σύμφωνα με το θεωρητικό επικοινωνιακό μοντέλο του Darnton, η μεταβλητή εκδότης/επιμελητής παίζει καθοριστικό ρόλο στην παραγωγή του λαογραφικού βιβλίου. Οι επεμβάσεις του επιμελητή-εκδότη στο συγκεκριμένο βιβλίο ήταν πολλαπλές, όπως για παράδειγμα η επιλογή του συγκεκριμένου τίτλου («*Το κοπάδι*»). Ο επιμελητής μέσα από τον τεράστιο όγκο των χειρογράφων αποφάσισε να διαλέξει αυτά που αναφέρονται στην κτηνοτροφική ζωή και εμπειρία του συγγραφέα βοσκού, γι' αυτό διάλεξε και τον ανάλογο τίτλο, ο οποίος ανταποκρίνεται κυρίως στο πρώτο και μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου. Μετά το προλόγισμα του επιμελητή ακολουθεί πρόλογος γραμμένος από λαογράφο καθηγητή πανεπιστημίου. Η ύπαρξη και μόνο του προλόγου από έναν πανεπιστημιακό ανεβάζει το βιβλίο στην κατηγορία των λόγιων βιβλίων²⁴.

Στο «λαϊκό-λόγιο» αυτό παράδειγμα παρατηρούμε μια εξαιρετικά ενδιαφέ-

23. Αλέξανδρος Δ. Ζούκας, «Βιογραφικό προλόγισμα», στο Γιάννης Τσέβρεχος, *Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*, β' έκδ., Λάρισα: έλλα, 2005, σ. 18.

24. Ο πρόλογος είναι γραμμένος από τον καθηγητή Κοινωνικής Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Βασίλη Νιτσιάκο. Χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια του Νιτσιάκου να «μην φυλακίσ[ει] σ' έναν τετραγωνισμένο και συμβατικό επιστημονικό λόγο την ανάγκη για έκφραση και την αυθόρμητη γραφή ενός ανθρώπου», Βασίλης Νιτσιάκος, «Πρόλογος», στο Γιάννης Τσέβρεχος, *Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*, β' έκδ., Λάρισα: έλλα, 2005, σ. 21.

ρουσα και πολύπλοκη πορεία: τα χειρόγραφα ενός παθιασμένου ημιγραμματιζόμενου τσοπάνου πέρασαν μέσα από την αποφασιστική ματιά ενός εκδότη/επιμελητή, χωρίς τις επεμβάσεις του οποίου δεν θα υπήρχε το τελικό αποτέλεσμα, το βιβλίο, ή αν υπήρχε θα ήταν σίγουρα κάτι άλλο. Πόσο άραγε μοιάζει αυτή η διαδικασία με τις συμβατικές παραγωγές βιβλίων; Με ποιον άλλον συγγραφέα θα μπορούσε να παραλληλιστεί ο βοσκός αυτός; Εντυπωσιάζει η ανάγκη του τσοπάνου να καταγράψει τις σκέψεις του στο χαρτί καθώς και η επιμονή του να τις δημοσιεύσει.

Ο βοσκός, όπως κάθε συγγραφέας, ήρθε αντιμέτωπος με την τεχνολογία της γραφής, απαραίτητη για την ολοκλήρωση κάθε συγγραφικού έργου²⁵. Στην περίπτωση του όμως η τεχνολογία που χρησιμοποίησε ήταν πολύ πρωτόγονη. Γιατί διάλεξε αυτόν τον τρόπο έκφρασης, που απαιτεί τεχνολογικές και πολιτισμικές γνώσεις περισσότερες από αυτές που κατείχε; Σύμφωνα με τον Walter Ong η διαδικασία της γραφής παραλληλίζεται άμεσα με το θάνατο και την υπερνίκησή του. Όσο παράδοξο κι αν φαίνεται, το «νεκρό» κείμενο ανασταίνεται κάθε φορά από το ζωντανό αναγνώστη²⁶. Ίσως, λοιπόν, η επιτακτική ανάγκη του Τσέβρεχου να καταγράψει τις σκέψεις του έχει να κάνει με την αγωνία του να αντιμετωπίσει το θάνατο.

Το εν λόγω βιβλίο έγινε αποδεκτό με πολύ ενθουσιασμό. Οι βιβλιοκριτικοί μίλησαν για τη «σοφία των παλιών»²⁷, για «ιστορίες σχεδόν μαγικές για τον αέρα που φοβίζει τους βοσκούς περισσότερο από τη βροχή»²⁸, αναγνώρισαν «τον πλούτο των λέξεων και των πρωτογενών πληροφοριών που διασώζει»²⁹, καθώς και τις «φιλοσοφικές θέσεις και πολιτικές απόψεις που διατυπώνει»³⁰, τον «ακατέργαστο λυρισμό του»³¹. «Πρόκειται για ένα βιβλίο, αν μη τι άλλο, διαφορετικό»³².

25. Ο Walter Ong στο καθοριστικής σημασίας βιβλίο του *Προφορικότητα και εγγραματοσύνη* υποστηρίζει πως η γραφή είναι τεχνολογία. Walter J. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London; New York: Methuen, 1982, σ. 80-82.

26. Ό.π., σ. 80.

27. Μάρη Θεοδοσοπούλου, *Το Βήμα*, (ένθετο «Βιβλία»), 25 Μαΐου 2003.

28. Ό.π.

29. Ηλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος, *Ελευθεροτυπία*, (Βιβλιοθήκη), τεύχ. 301, 02 Απριλίου 2004, σ. 13.

30. Μιχάλης Πιτσιλίδης, *Προθήκη*, τεύχ. 18 (2004), σ. 31.

31. Λώρη Κέζα, *Το Βήμα*, 19 Αυγούστου 2004.

32. Ό.π.

Σύμπραξη λαογραφίας και ιστορίας του βιβλίου

Το βιβλίο, ως μέσο διακίνησης της γνώσης, είναι το όπλο κάθε επιστήμης, έτσι και της Λαογραφίας. Μέσα από τρεις κατηγορίες λαογραφικών βιβλίων, λόγιων συλλογών παραμυθιών, λαϊκών εκδόσεων, και «λογιο-λαϊκών» βιβλίων, έγινε κατανοητό πως το περιεχόμενο της Λαογραφίας, είτε είναι παραμύθια, είτε είναι γνώσεις καθημερινής ζωής μεταφέρεται στους αναγνώστες με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τις εκάστοτε προθέσεις. Τα λόγια λαογραφικά βιβλία αποσκοπούν κυρίως στη διαπαιδαγώγηση και στην επιστημονική έρευνα, ενώ τα λαϊκά επιδιώκουν την ψυχαγωγία των αγοραστών-αναγνωστών. Επίσης, σε όλες τις κατηγορίες λαογραφικών βιβλίων ο ρόλος του εκδότη και επιμελητή είναι καταλυτικός για το τελικό αποτέλεσμα και επηρεάζει την αντίληψη των αναγνωστών σχετικά με την λαογραφική ύλη.

Η σημασία του καταγεγραμμένου λόγου, σε μορφή βιβλίου, για τη Λαογραφία είναι αδιαμφισβήτητη. Όσο παράδοξο και αν φαίνεται, ο προφορικός λόγος αποκτά επιστημονική εγκυρότητα μόνο όταν καταγραφεί. Έτσι και η Λαογραφία χωρίς τη συμβολή του γραπτού λόγου δεν μπορεί να σταθεί. Όπως όλες οι εκδόσεις έτσι και οι λαογραφικές αναπόφευκτα εντάσσονται στους κανόνες της βιβλιοκίνησης και βιβλιαγοράς. Κατηγορίες όπως η παραγωγή, διακίνηση και υποδοχή των βιβλίων μπορούν να εφαρμοστούν και στο λαογραφικό υλικό. Το θεωρητικό μοντέλο της ιστορίας του βιβλίου μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα το λαογραφικό υλικό και να το προσεγγίσουμε με διαφορετικά ερωτήματα και ανησυχίες. Έτσι, μπορούμε να αντιληφθούμε τις σύνθετες διαδικασίες επικοινωνίας ανάμεσα σε πολλαπλούς φορείς της γνώσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [Ανώνυμο], *Ο μαγικός παπαγάλος και άλλα παραμύθια*, Αθήνα: Παιδική βιβλιοθήκη Άγκυρας 23, χ.χ.
- Γεωργίου Αντώνιος, *Τα νέα 44 παραμύθια του λαού. Ανέκδοτα, συλλεγμένα και γραφέντα υπό Αντωνίου Γεωργίου. Αστειότατα. Διαβάστε και γελάστε!*, Αθήνα, 1896.
- Δρούλια Λουκία, *Η ιστορία του ελληνικού βιβλίου: προσεγγίσεις και σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας: βιβλιογραφία των ελληνικών εργασιών (1965-2000)*, Αθήνα: Εμπορία Βιβλίων, 2001.
- Ζούκας Αλέξανδρος, «Βιογραφικό προλόγισμα», στο Γιάννης Τσέβρεχος, *Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*, β' έκδ., Λάρισα: έλλα, 2005, σ. 9-18.
- Ηλιού Φίλιππος, *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*, (εκδοτική φροντίδα: Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος και Πόπη Πολέμη), Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005.

- Θεοδοσοπούλου Μάρη, «Μαρτυρία. Τα τετράδια του βοσκού. Η τέχνη της ποιμενικής όπως καταγράφεται από έναν τσοπάνη στα προσήλια και στα σελώματα της Τσαπουρνιάς», *Το Βήμα* (ένθετο «Βιβλία»), 25 Μαΐου 2003.
- Κέζα Λώρη, «Scripta Volant. Ιστορίες της στρούγκας», *Το Βήμα*, 19 Αυγούστου 2004.
- Ματθιόπουλος Γιώργος Δ., *Ανθολόγιο ελληνικής τυπογραφίας: συνοπτική ιστορία της τέχνης του έντυπου ελληνικού βιβλίου από τον 15ο έως τον 20ό αιώνα*, (πρόλ.: Δημήτρης Αρβανίτης), Ηράκλειο-[Αθήνα]: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Εταιρεία Ελληνικών Τυπογραφικών Στοιχείων, 2009.
- Νεοελληνικά Ανάλεκτα, Περιοδικώς εκδιδόμενα υπό του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, Επιστασία επταμελούς επιτροπής*, τόμ. Β' (1874), Αθήνα.
- Νιτσιάκος Βασίλης, «Πρόλογος», στο Πάννης Τσέβρεχος, *Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*, β' έκδ., Λάρισα: έλλα, 2005, σ. 19-22.
- Ντελόπουλος Κυριάκος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 1995.
- Παπαδημητρακόπουλος Ηλίας Χ., «Αφήγημα. Ο άγνωστος σημερινός κόσμος του βουνού και της στάνης». Μια πολύτιμη μαρτυρία από έναν βοσκό για έναν κόσμο που δεν υποπτευόμαστε καν ότι υπάρχει», *Ελευθεροτυπία* (Βιβλιοθήκη), τεύχ. 301 (2 Απριλίου 2004), σ. 12-13.
- Πιτσιλίδης Μιχάλης, «Γιάννης Τσέβρεχος. Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού. Μια θεϊκή περιήγηση στις πηγές της ζωής ή 'εσεις οι απέξω, ακούστε'», *Προθήκη*, τεύχ. 18 (2004), σ. 30-34.
- Πολίτης Νικόλαος, «Μαριάννας Καμπούρογλου Παραμύθια επιθεωρηθέντα και συμπληρωθέντα δημοσιεύονται το δεύτερον υπό Δ. Γρ. Καμπούρογλου. Εν Αθήναις εκδότης Ιω. Κολλάρος», *Λαογραφία*, τόμ. Δ' (1912), σ. 341-343.
- , «Δημώδη παραμύθια», στο βιβλίο του ίδιου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α', Αθήνα, 1920 (πρώτη δημοσίευση: 1880), σ. 196-210.
- , «Δημώδη βιβλία», στο βιβλίο του ίδιου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α', Αθήνα, 1920 (πρώτη δημοσίευση: 1877), σ. 176-195.
- Στάικος Κωνσταντίνος Σπ. και Σκλαβενίτης Τριαντάφυλλος (επιμ.), *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο: 15ος-19ος αιώνας*, (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Δελφοί, 16-20 Μαΐου 2001), Αθήνα: Κότινος, 2004.
- Τσέβρεχος Γιάννης, *Το κοπάδι. Από τα τετράδια ενός βοσκού*, β' έκδ., Λάρισα: έλλα, 2005.
- Χατζητάκη-Καψωμένου Χρυσούλα, *Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι*, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2002.
- Ben-Amos Dan, «Analytical Categories and Ethnic Genres», στο Ben-Amos Dan (ed.), *Folklore Genres*, Austin: University of Texas Press, 1976, σ. 215-242.
- Darnton Robert, «What Is the History of Books?» *Daedalus*, vol. 111:3 (1982), σ. 65-83.
- Dorson Richard, «The Use of Printed Sources», στο Dorson Richard (ed.), *Folklore and Folklife. An Introduction*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1972, σ. 465-477.
- Grimm H. F., Hinrichs Gustav and Schoof Wilhelm (eds), *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*, 2η έκδ. Weimar: H. Böhlau Nachfolger, 1963.
- Kaliambou Maria, *Heimat - Glaube - Familie. Wertevermittlung in griechischen Popular-*

- märchen (1870-1970)*, Neuried: Ars Una (= Münchener Schriften zur Neogräzistik 3), 2006.
- Ong Walter J., *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London - New York: Methuen, 1982.
- Rölleke Heinz, «New Results of Research on Grimm's Fairy Tales», στο McGlathery J. M. (ed.), *The Brothers Grimm and Folktale*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1988, σ. 101-111.
- Schenda Rudolf, *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910*, Frankfurt: Vittorio Klostermann, 1970.
- , *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993.
- Tatar Maria, *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales*, 2η έκδ. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2003.
- Uther Hans-Jörg, *Handbuch zu den "Kinder- und Hausmärchen" der Brüder Grimm: Entstehung, Wirkung, Interpretation*, Berlin - New York: Walter de Gruyter, 2008.